

de laatste beoefenaar van de publicistiek overleden

joan hemels

Een rijk en veelzijdig leven vond zijn aardse voleinding, toen Hendricus Johannes Prakke, overleden op 14 december 1992, aan het eind van de namiddag van de achttiende december zonder enig vertoon werd begraven in de Drentse bodem. Aan het gebied en de mensen van deze 'olde lantschap' had hij in 1951 zijn dissertatie *Deining in Drenthe* gewijd. Toen hij zijn nog drie keer herdrukte 'historisch-sociografische speurtocht' door de provincie van zijn wonen en werken had verdedigd aan de Rijksuniversiteit te Groningen, ging hij zich speciaal toeleggen op de publicistiek als de 'wetenschap van de samenspraak in onze samenleving'. Hij deed dit naast zijn zakelijke besognes als uitgever en drukker. In deze hoedanigheid was hij verantwoordelijk voor (Koninklijke) Van Gorcum & Comp. NV in Assen, een onderneming die onder zijn leiding tussen 1925 en 1972 uitgroeide tot een internationaal bekende wetenschappelijke uitgeverij.

Geboren op 26 april 1900 in het Zuidhollandse Alphen begon Prakke een tweede leven als wetenschapper op een leeftijd die anderen tegenwoordig naar een rustiger bestaan doet uitzien. Met grote ijver, maar ook met een zekere zendingsdrang, heeft hij inhoud gegeven aan de 'functionele publicistiek'. Hij heeft er ook het einde van beleefd, maar zich er niet over beklaagd. Wel leek hij een verband te leggen tussen de naweeën van de studentenrevolte van 1968/1969, waarmee hij ook in Münster in zijn eigen instituut op een onaangename wijze werd geconfronteerd, en de neergang van de door hem met zoveel élan uitgedragen publicistiek. Hij zag haarscherp dat het afscheid van 'het oude' in de jaren zeventig wel veel beroepsopleidingen in de sfeer van communicatie bracht, maar weinig blijvends aan theoretische verdieping van de wetenschappelijke discipline.

Dat de publicistiek in 'communicatiewetenschap' zou uitmonden, had hij overigens al gehoopt en zelfs voorzien, toen nog niemand dit woord in de mond durfde te nemen, laat staan erover durfde te schrijven. De Katholieke Universiteit Leuven nam op dit punt met 'communicatiewetenschappen' en later 'communicatiewetenschap' het voortouw in het Nederlandse taalgebied. Ook van dit feit was Prakke zich scherp bewust, want 'Leuven' speelde tot op hoge leeftijd een bijzondere rol in zijn herinnering en de daarop stoelende gesprekken.

VAN FENOMEEN NAAR FUNCTIES

In 1956 werd Prakke toegelaten als privaat-docent 'in de publicistiek en wel in het bijzonder de perswetenschap' aan de Groningse universiteit. Aan zijn openbare les gaf hij de titel *Van perswetenschap tot publicistiek* mee. Zijn betoog hield een programma in, namelijk om bij de studie van de tussenmenselijke communicatie consequent de vertaalslag te maken 'van fenomeen naar functies'. Met dit leidende beginsel liep hij vooruit op de begin jaren zeventig in de Angelsaksische communicatiewetenschap verder ontwikkelde benadering van de 'uses and gratifications'.

In 1957 publiceerde de graag docerende Prakke de eerste in de Nederlandse taal verschenen inleiding in de studie van (massa-)communicatie, getiteld: *De samenspraak in onze samenleving*. Zijn dubbele motief voor het schrijven van dit met veel contemporaine voorbeelden doorschoten handboekje kon hij tot op hoge leeftijd zo mooi verwoorden. Hij wilde zijn studenten in Groningen 'iets in de hand geven' bij de bestudering van de tentamenstof en tegelijkertijd zijn drukkerij in Assen in gang houden. De schrijvende rechterhand wist van de linkerhand, die in het decennium na de Tweede Wereldoorlog een middelgrote uitgeverij/drukkerij tot nieuwe bloei bracht.

Niemand zal trouwens ooit een uitgever hebben ontmoet, die royaler dan Prakke zijn eigen boeken en boekjes uitdeelde. Dit gebaar werd ook wel verkeerd opgevat, namelijk als een poging van de autodidact die door zelfstudie academicus was geworden, om te imponeren met kennis-in-druk. Hij wist dat hij drukinkt aan de vingers had en dat hij van drukken zijn bestaan had gemaakt. Hij las en schreef als vrijetijdsbesteding en liet het resultaat ervan weer in druk het licht zien. Had hij een groentetuin gehad, dan had hij ongetwijfeld de opbrengst van het land uitgedeeld.

Zijn levensdevies *Homo res sacra homini* stond op zijn briefpapier en eenieder mocht er van overtuigd zijn, dat hij naar eer en geweten probeerde te leven volgens deze stelregel: de mens zij de mens iets heiligs. Zijn 'ex libris' laat iemand (een boekhandelaar?) zien, die iemand anders (een klant?) onder het schijnsel van een lamp boven een tafel (toonbank?) een boek overhandigt. Al op achttienjarige leeftijd was Prakke bij een oom in Nijmegen in de leer gegaan om de kunst- en boekhandel te leren kennen. In Assen heeft hij, naast de drukkerij/uitgeverij, jarenlang ook een boekhandel gedreven. Boeken drukken en aan de man brengen was voor hem, behalve een economische activiteit, primair een vorm van cultuurspreiding. Zo was hij opgegroeid en sociaal-cultureel verankerd.

MET HET OOG OP COMMUNICATIEWETENSCHAP

Prakke streefde met zijn paradigmawisseling, zonder het neologisme te gebruiken, een 'versociaalwetenschappelijking' van de studie van allerlei vormen van communicatie in het verleden en in de actuele situatie na. Hem interesseerde primair het zingevingsaspect van communicatie als een door de context van tijd en plaats medebepaald proces van zich te verstaan geven en van verstaan. Na een zijns inziens al te eenzijdige oriëntatie op de communicator/zenderorganisatie slaagde hij er in, de aandacht ook te vestigen op de recipiënten in relatie tot de boodschap en de oorsprong daarvan. 'Zo gezien, moèt het wetenschappelijk vruchtbaar zijn eenzelfde kernproces in verschillende technieken te bestuderen; om beter inzicht te verkrijgen in dat machtige proces van voorlichting, beeldvorming en opinievorming, leiding (en misleiding...) in onze samenleving', aldus Prakke in zijn openbare les. In de functionele publicistiek werden zender en ontvanger als het ware tot elkaar veroordeeld of van elkaar afhankelijk gemaakt. Deze interdependentie gaf volgens zijn critici iets stars aan Prakkes communicatiemodel. Prakke zelf was echter de laatste om te tornen aan de (keuze-)vrijheid van de recipiënt, die in zijn visie indirect invloed kon uitoefenen op het aanbod van de communicatoren.

In zijn inleiding op *De samenspraak in onze samenleving* opent de socioloog Sj. Groenman al een venster op 'een wetenschap der communicatie' en 'een algemene communicatiewetenschap'. Het was hem echter tegelijkertijd duidelijk, dat iemand als Prakke, die 'princiële stappen' zette in de richting van een terreinverbreding van de traditionele perswetenschap, werd 'gehandicapt' door wat de sociologen noemen een 'social lag'. Daarin heeft Groenman gelijk gekregen. Het zou in Nederland immers nog tot 1985 duren, voordat de communicatiewetenschap als bovenbouwstudierichting wettelijk werd erkend. Prakke zag deze erkenning niet zozeer als een sluitstuk van een ontwikkeling, maar meer als een nieuwe kans om het aloude fenomeen van de menselijke communicatie met de daarbij gebruikte media vanuit nieuwe invalshoeken, maar steeds met oog voor de historische én actuele dimensies, te onderzoeken. De historiciteit van het heden was hem gevoelsmatig en als socioloog uit de school van de Groningse hoogleraar P.J. Bouman heilig.

TUSSEN GRONINGEN EN IOWA CITY

Prakke zou zijn sterk door Walter Hagemann, zijn voorganger in Münster, geïnspireerde opvattingen met overtuiging blijven uitdragen. Geografisch gezien begon zijn academisch doceren in het Nederlandse Groningen en

eindigde deze Prakke op het lijf geschreven activiteit vijftien jaar later in de Verenigde Staten. Zijn ideaaltypische opvatting van communicatie als 'samenspraak' en als 'dialogoog' heeft op zich al iets van een getuigenis. Combineert men deze persoonlijke betrokkenheid bij een bepaalde theorievorming met een zeker charisma om haar in woord en geschrift ook uit te dragen, dan kan men zich voorstellen, hoevelen kennis hebben kunnen nemen van het door Prakke ontwikkelde gedachtengoed over de betekenis van al of niet openbare communicatie voor het individu, de groep en de samenleving.

DE NAOORLOGSE GENERATIE OPGEVANGEN

In Münster viel Prakkes aanpak tussen 1960 en 1969 in de vruchtbare bodem van een naoorlogse generatie die op zoek was naar een verbinding tussen theoretisch denken en empirisch onderzoek. Hagemann was beïnvloed door de gevolgen van het nationaal-socialisme en daardoor geneigd massacommunicatie sterk normatief te benaderen. Prakkes onbevengene instelling en geestdrift werkte aanstekelijk op veel studenten en alle promovendi, 27 in totaal. Er werd hard gestudeerd, veel gediscussieerd in door Prakke belegde bijeenkomsten, soms in romantische landhuizen buiten de stad, maar vooral ook driftig gepubliceerd. Een internationaal vermaarde wetenschapper als Paul Lazarsfeld behoorde tot de gasten van de colloquia voor de doctorandi.

In het van studenten- en geleerdenleven bruisende instituut aan de Domplatz in Münster kon veel, zo niet alles, als de initiatieven maar vruchten afwerpen. Drie van de gepromoveerden habiliteerden ook: Winfried B. Lerg, Franz W. Dröge en Michael Schmolke. Doordat men de lasten van de habilitatie als vervolg op de promotie heeft gedragen, wordt men in Duitsland nog steeds professorabel. De drie genoemden werden inderdaad tot hoogleraar benoemd en wel in respectievelijk Münster, Bremen en Salzburg. Prakke kon bij dergelijke benoemingen van oud-leerlingen zijn geluk niet op en vertelde er honderduit over, een enkele keer ook met bijzonderheden die hem vanuit in het geheim werkende benoemingscommissies waren toegespeeld. Niets menselijks was hem dan even vreemd.

De namen van Lerg en Schmolke zijn ook verbonden met de in 1968 als 'inleiding in de leer van de sociale communicatie' gepresenteerde 'Hagemann/Prakke'. Met dit leerboek, *Grundzüge der Publizistik*, zijn honderden hoofd- en bijvakstudenten in Münster en andere Duitse universiteitssteden, maar ook in Nijmegen, vertrouwd geraakt. Nog steeds biedt dit didactisch goed opgezette en uitgewerkte boek een verdieping van inzicht in fenomenen, processen en functies van al of niet openbare communicatie, vroeger en nu. Evenals prof. dr. Kurt Baschwitz dat eerder aan de Univer-

siteit van Amsterdam had gedaan, legde Prakke - op zijn manier - mede de grondslag voor de sociaal-wetenschappelijke traditie in de bestudering van allerlei aspecten van (massa-)communicatie in verleden en heden. Beiden lieten hun meest ondernemende studenten graag experimenteren met het combineren van datgene wat de Angelsaksische onderzoekstraditie had te bieden met de fundamentele-theoretisch werkende continentale traditie. Voor de Tweede Wereldoorlog was deze internationale oriëntatie van bijvoorbeeld de *Zeitungswissenschaft* in Duitsland en de dagbladwetenschap in Nederland of België ondenkbaar.

In Wenen, Bologna, Zürich, Fribourg, Rome, Leuven, Nijmegen, tot in de Verenigde Staten toe, trad de beweeglijke Nederlander-op-de-Duitse-leerstoel als gastdocent en gashoogleraar op. Aan de State University van Iowa in Iowa City was hij nog tijdens zijn emeritaat, in 1971, 'visiting professor'. Zelf schreef hij in dit verband vol dankbaarheid over 'Een kostelijke finale van mijn academisch avontuur'. Toen hij zou vertrekken, werd hem aangeboden zijn verblijf op de campus voort te zetten en wel door een leerstoel te aanvaarden. Met een beroep op zijn leeftijd bedankte Prakke voor deze eer. Zijn Amerikaanse gastheren bestreden zijn argument echter als een 'typisch Europees vooroordeel'. Maar Prakke wilde na een half jaar weer naar huis, want hij kon niet écht leven zonder zijn echtgenote. Toen zij in 1989 op 89-jarige leeftijd overleed, had hij 65 jaar huwelijksleven met haar gedeeld. Het leven verloor door dit verlies de bijzondere glans die Prakke er altijd in had gezien. Zijn negentigste verjaardag heeft hij echter nog heel bewust en in vreugde mogen vieren, volop genietend van de belangstelling die hem van heinde en verre ten deel viel.

PRAKKE EN DE VOLDER: MEER DAN COLLEGAE

In het decennium van zijn Münsteraner hoogleraarschap hielden student-assistenten een logboek van de elkaar in snel tempo opvolgende activiteiten van Prakke en zijn kleine staf bij. Men vindt er ook allerlei foto's en geschreven impressies van excursies, congresbezoeken en dergelijke in. Zo is ook geboekstaafd, dat Prakke op 18 april 1967 een 'lezing' hield in het Leuvense College 'De Valk'. Daartoe uitgenodigd door de 'Katholieke Universiteit Leuven, Instituut voor Politieke en Sociale Wetenschappen, groep III: Pers- en communicatiewetenschappen', sprak hij over het thema *Stand en perspectieven van de communicatiewetenschappen in West-Duitsland*. Een aantal bladzijden later treft men de rouwbrief aan, waarin kennis wordt gegeven van het overlijden van Nabor Urbain A. De Volder o.f.m., op 30 november 1967.

Prakke koesterde voor deze Vlaamse minderbroeder-hoogleraar warme gevoelens van respect, vermengd met de ervaren gemeenschappelijkheid in

denken over het vakgebied. Er klinkt iets van door in het *in memoriam* dat Prakke een jaar na het overlijden van zijn Leuvense collega wijdde aan de op 18 augustus 1968 overleden Nijmeegse hoogleraar in de publicistiek, prof. mr. L.G.A. Schlichting. Met een verwijzing naar het overlijden van eerst De Volder en vervolgens, op 6 januari 1968, van Baschwitz schreef hij, de langst levende van de naoorlogse grondleggers van het vak, in verwijfeling deze openingszin: 'Slag op slag voor de publicistiek als de wetenschap der sociale communicatie!'

Het Eerste Vlaams Congres voor Communicatiewetenschap in 1968 was bedoeld als blijk van waardering voor de persoon en het werk van De Volder, de 'stichter-voorzitter van het Centrum voor Communicatiewetenschappen aan de Katholieke Universiteit Leuven-Nederlands', zoals onder de foto van De Volder in het logboek staat. Daaruit blijkt ook, dat Prakke de tweede lezing hield en wel over 'Communicatiewetenschap in West-Duitsland'. Publicistiek mocht zich, wat Prakke betreft, tooien met de academischer klinkende benaming die in Vlaanderen al ingang had gevonden.

OM NIET TE VERGETEN

Henk Prakke is nu al méér dan een naam in de geschiedenis van de communicatiewetenschap. Hij zal bij velen in gedachten blijven voortleven als de meelevende en inspirerende 'Meister', zoals men hem in Münster bleef noemen. Maar ook als de oudere vriend, die jonge vakgenoten graag ontving, en royaal liet delen in zijn warme belangstelling voor alles wat een mensenleven aan lief en leed met zich mee kan dragen. Met het klimmen van de jaren hechtte Prakke minder aan decorum en kon hij relativerend over de bijzaken des levens praten. Zijn toga als symbool van zijn academische loopbaan bleef hem echter heilig. Bij de inaugurele rede van schrijver dezes in 1987 moest hij echter genoeg nemen met een exemplaar van de Universiteit van Amsterdam, omdat de zijne al aan een museum was geschonken. Daar kon hij dan toch wel weer om lachen. Dankbaar was hij voor elke attentie, vooral een bezoek.

Ik ben er van overtuigd dat jonge communicatiewetenschappers in Nederland en in Vlaanderen zich in de komende jaren zullen gaan bezinnen op Prakkes betekenis voor de ontwikkeling van hun studiegebied. Duitse publikaties van de laatste jaren wijzen al in de richting van een hernieuwde belangstelling voor de aartsvaders van de communicatiewetenschap. De laatste en met de meeste levensjaren gezegende van hen is nu niet meer. Dat geeft een vreemd gevoel. Misschien ook, omdat het vakgebied zo gefragmenteerd is geraakt, dat we weer gaan verlangen naar mensen als Prakke met een *overall*-visie op het geheel?